

АДАБИЙ ОЛИМП ЧЎҚҚИСИДА

(Ч. Айтматовнинг 70 йиллик юбилейи олдида)

Машхур қирғиз оқини Жовмарт Бўкунбоев (1910-1944) 40-йилларда ўзининг бир шеърида шундай вақт келадик, қирғиз адабиёти ҳам она юртдан узок-узокларга етиб боражак, Европа бўйлаб, жаҳон бўйлаб одим ташлаяжак, дунё адабиётининг мўъжаз бўлса-да, муносиб бир қисми бўлиб қолажак деб башорат қилган эди. Шоир бунга ишонган ва умид қилган эди. Мана бугун кўриб турибмизки, у ҳақ бўлиб чиқди.

Лекин бу шеър битилган кезларда оқиннинг орзуларини шеърхон атиги ширин ҳаёл деб қабул этган бўлса не ажаб. Мана орадан бор-йўғи бир неча ўн йил ўтди, шоирнинг сўзлари рўёбга чиқди. Қирғиз адабиёти шахд билан адабий Олимп сари кўтарила борди. Айтматовдек буюк истеъдод эгасини етиштирган халқ ҳар қанча ҳурматга сазоворки, ёзувчининг ҳаққоний, кескин, шу билан бирга некбин сўзи турли мамлакатлар ва қитъаларда кўплаб китобхонларнинг қалбидан ўрин олди, деган эди бир танқидчи.

Ёзувчининг гоёвий-эстетик кашфиётлари жаҳон адабиёти деб аталмиш баҳри муҳитга кўшилган ҳисса бўлиб қолди. Нафис, илиқ лиризм, ўткир драматизм, теран психологизм, ифодали образлар ҳамда ёзувчининг диққат-этиборини тортган ахлоқий, ижтимоий, миллий, экологик муаммолар кўпгина китобхонларни ҳаяжонга солади.

Жаҳон адабиётининг машхур арбоблари ёзувчининг ижодига юксак баҳо беришган:

«Жамила» ҳақида: «Биз ўқиган қисса — ёқимли мусиқа, ажойиб поэмадир» (Жан Спагаро).

«Бу асар шу қадар тоза ва шу қадар жиддийки, бирон кўпол сўз айтиб қўйишдан ўзимни тийиб, энди ҳеч нарса демайман» (Сюзан на Фредерик).

«Оқ кема» ҳақида: «Бу китоб ўзининг муаллифига ўхшайди. У ҳамма соҳада эзгуликни кашф этади... Бу мўъжазроқ роман, унда ҳаёт шодлиги ҳам, қайғу-ҳасрат ҳам ёнма-ён яшайди... Бу тарих фожиа билан тугаса ҳам, қалбларда чуқур из қолдиради, бу, энг аввало, муҳаббат ва умид ҳақида эндигина эшитилган пок қиссадан бошқа нарса эмас» (Андре Стилль).

«Асрга татигулик кун» романи ҳақида: «Баъзан Айтматовнинг ижодини Габриэль Гарсиа Маркес ижоди билан қиёслайдилар. Лекин Айтматовнинг романи муаммоларнинг долзарблиги ва уларни ҳал қилиш услубининг ўткирлиги жиҳатидан алоҳида ўрин тутади... Менинг назаримда ҳозирги адабиётда бу романга тенг келадиган асарни топиш қийин» (Иисикадзу Сакамото).

Айтматовнинг сўнги — «Кассандра тамғаси» романи айниқса катта торттишувларга сабаб бўлди. Роман Фарбий Европада қайта-қайта босилиб, қўлдан қўлга тегмасдан бестселлер бўлиб кетган бир пайтда рус адабларига, хусусан рус миллиятчиларига маъқул бўлмади. Ниҳоят, «Кассандра тамғаси»нинг қадрига етиб уни биринчилардан бўлиб экранлаштиришга киришган кинематографлар ҳам руслар бўлди. Ёзувчи бу романда инсон ҳаёти муаммоларини космик юксакликдан Инсоният ва Коинот миқёсида мушоҳада қилади. Муаллиф учун Космос Коинотгина эмас, балки инсон руҳининг бойлиги ҳамдир. Чингиз Айтматовнинг Коиноти — макон ва замон билан чекланган дунёгина эмас. Айтматов космоси — инсон интеллектининг юксаклиги ҳамдир.

Чингиз Айтматов бир-биридан ошиб тушадиган, ҳар қандай романи ҳам ортда қолдирадиган гўзал қиссалари билан дунёга танилди. Кейинги йилларда ёзувчи ўз маҳоратини романсозликда ҳам синаб кўрди. Айтматовнинг романлари ҳам қиссалари каби умумбашарий муаммолардан баҳс этади.

Шунинг учун ҳам кўпгина мамлакатларда Чингиз Айтматов асарлари ўрта ва олий мактабларнинг ўқув дастурла-

рига киритилган. Чингиз Айтматовнинг ижоди Ҳамдўстлик мамлакатларидагина эмас, балки яқин ва узок хорижнинг бир қанча мамлакатларида адиблар, адабиётшунослар, танқидчиларнинг эътиборини борган сайин кўпроқ тортмоқда. Ёзувчининг хорижда чиққан ҳар бир китоби адабиётшуносликка оид тадқиқотлар объектига айланмоқда ва бундай тадқиқотлар кўпчилик ҳолларда адабиётшуносликда қандайдир янгилик бўлиб қолмоқда. Айтматов ижодидан кўплаб диссертациялар ёқланган, мақолалар, монографиялар ёзилган.

«Айтматовшунослик» деган термин талай хорижий мамлакатларнинг адабиётшунослигидан муносиб ўрин олган. Масалан, «Нойес Дойчланд» газетасининг бўлим бошлиғи, немис адабиётшуноси Ирмтрауд Гучке хоним энг обрўли айтматовшунослар ҳисобланади. Лейпцигда Ирмтрауд Гучкенинг эссе жанрида ёзилган «Айтматов ижодида умуминсоний муаммолар, ҳикоялар ва асотирлар» деган китоби босилиб чиқди. Бу китобда немис адиби Чингиз Айтматов шавъига жуда илиқ, самимий фикрлар билдирди.

Деҳли университетининг адабиётшуноси Жайванг Сингх Батхеджа «Ҳозирги адабиёт нуқтаи назаридан «Жамила» қиссаси ва унинг ҳиндийча таржимасининг баъзи бир масалалари» деган мавзуда докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Айтматовнинг ижодини француз олими Одил Ашрамбо ҳам ўрганмоқда, ҳиндистонлик олим Насар Шакиг Руми «Чингиз Айтматов прозасининг психологизми» деган мавзудаги диссертацияси учун материал йиғиш учун Бишкекка келиб, ёзувчилар, олимлар, журналистлар билан учрашди.

Чингиз Айтматовнинг кўп қиррали ижодини яна қанча-қанча чет эллик адиблар ҳам тадқиқ қилишаётирлар. Масалан, чех олими К. Соучекнинг «Ч. Айтматов асарларида миллийлик ва зулласанайнлик муаммолари», З. Сулаймоннинг «Ч. Айтматов ижоди ва унинг сурия адабиётига таъсири», немис адиби Р. Опицнинг «Чингиз Айтматов асарларида миллийлик ва зулласанайнлик муаммолари», З. Сулаймоннинг «Ч. Айтматов ижоди ва унинг сурия адабиётига таъсири», немис адиби Р. Опицнинг «Чингиз Айтматов асарларида замонамиз қаҳрамонлари» деган китоблари ана шулар жумласидандир.

Парижда фаолият кўрсатиб, улкан фан ва санъат арбобларини бирлаштирган Европа фан ва санъат академияси 1984 йилда Чингиз Айтматовни ўзининг аъзоси қилиб сайлади.

Қирғиз ёзувчисининг алоҳида хизматларини ҳисобга олиб 1984-1985 йиллар учун Ҳиндистоннинг Жавоҳарлал Неру номидаги олий адабий мукофоти топирилди.

Чингиз Айтматов 1987 йилда Жаҳон фан ва санъат академиясининг академиги қилиб сайланди.

1996 йилда Айтматов адабиёт соҳасида Австрия Давлат мукофотига сазовор бўлди. Чет эллик адибга бундай мукофотнинг берилиши бу мамлакат тарихида мисли кўрилган воқеадир.

Ёзувчининг ҳаётидаги бу каби қувончли онлар қирғиз халқи адабиёти ва маданиятидагина эмас, балки бутун туркий халқлар маданияти ҳаётида ҳам улкан тарихий воқеалардир.

Чингиз Айтматовнинг адабий ва жамоатчилик хизматларини нишонлаб Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Каримов ёзувчини мамлакатимизнинг улкан нишони — «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотлади.

Давр, халқ ўзининг буюк санъаткорини дунёга келтирди, дунё эса Айтматов Сўзига қулоқ осди, чунки ёзувчининг Сўзи халқларнинг тақдири, мислсиз ўғил ва қизлари ҳақида буюк ҳақиқатни ҳикоя қилади, унинг ижодини кадрлайдиган, истеъдодини севадиган ва ҳурмат қиладиган миллион-миллион китобхонлар Айтматовнинг юксак адабий Олимп чўққисидан янграётган залворли ва бетакрор Сўзи таъсирини сезмоқдалар.

Суюн ҚОРАЕВ, профессор.